

Religionspedagogik

– ett forskningsfält i tiden

Tidsskrift för praktisk teologi
Nordic Journal of Practical Theology
Årgang 37. Nr. 1/2020
[s. 78-89]

Av Caroline Gustavsson, Docent, Institutionen för de Humanistiska och Samhällsvetenskapliga ämnena didaktik, Stockholms universitet
caroline.gustavsson@hds.su.se

Abstract

The aim with the article is twofold: first to present religious education in a Nordic but foremost Swedish context, second to argue for a broad understanding of the research field. Through the examples given in the article the author argue that religious education give space for reflections about teaching and learning about/of/in religious phenomena, themes and other expressions of meaning-making and the conditions for them all in religious but also non-religious settings.

The article presents a historic background to the emergence of religious education in a Nordic context. Thereafter research will be presented as representing four different but relating themes: content, performer, aim and method.

It is argued that religious education is a research field that contributes to a deeper reflection on the opportunities and challenges that can be seen in relation to learning in religious environments and in relation to religious, and existential themes. Religious education contributes to a deeper understanding of the meaning-making that all people share and it is therefore a topic that finds great relevance and a clear justification in our time and in a globalized world.

Keywords: religious education, religionspedagogik, religionsdidaktik

Religionspedagogik – ett forskningsfält i tiden

Mitt första möte med religionspedagogik som akademiskt ämne gjorde jag under mina studier i teologi vid Lunds universitet. Några år senare disputerade jag med en ”religionspedagogiskavhandling” vid Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet. Idag är jag lektor vid *Institutionen för de Humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnena didaktik* och, tillsammans med mina kollegor vid institutionen, ansvarig för universitetskurser i religionsdidaktik.

Min egen resa gör inte anspråk på generaliserbarhet men den säger samtidigt något om religionspedagogikens över tid förändrade plats inom akademien och om en ämnesbeteckning som inte är helt självklar. I ett svenskt sammanhang hade ämnet i början av 1970-talet en tydlig hemmahörighet vid de teologiska institutionerna i Lund och Uppsala där det introducerades som särskilt undervisningsämne 1973. Inom teologin har ämnet ofta hänförts till forskningsgrenen kyrko- och samfundsvetenskap eller till praktisk teologi. Det senare ser vi i Sverige exempel på vid Enskilda högskolan i Stockholm och på ett liknande sätt vid Åbo Akademi i Finland och i Norge vid MF vitenskapelig høyskole. Vid den teologiska institutionen i Lund var ämnet tillsammans med religionssociologi och religionspsykologi tidigare ett av tre ämnen inom det beteendevetenskapliga blocket. I början av 2000-talet beskrevs religionspedagogik vara en hemlös disciplin (Hartman, 2007, s. 23) då tjänster inte återtillsattes och forskarutbildning saknades i såväl Lund som Uppsala. Idag finner vi i ett svenskt sammanhang religionspedagogisk och religionsdidaktisk forskning och undervisning vid ett 20-tal lärosäten i Sverige och det är ett ämne som växer i flera avseenden.

Syftet med följande artikel är tvådelad. För det första avser artikeln att presentera religionspedagogik som forskningsfält, genom att lyfta fram studier från de senaste 20 åren, i en nordisk men framförallt svensk kontext. För det andra avser artikeln att genom de olika exemplen argumentera för en bred ämnesförståelse. Den breda ämnesförståelsen ger, vilket exemplen i det följande kommer visa, utrymme för en reflektion kring lärande och undervisning om/av/i/ religiösa fenomen, frågeställningar och andra uttryck för meningsskapande samt villkoren för detsamma i såväl religiösa som icke-konfessionella sammanhang.

Artikeln tar sin teoretiska utgångspunkt i en förståelse av religionspedagogik som ett forskningsfält som inrymmer religionsdidaktik. Inom fältet går det att se en koppling till bland annat den pedagogiska filosofin och till ”de grundläggande tankarna kring undervisningens natur och syfte, människosyn och kunskapssyn” (Larsson 2009, s. 26). Men därtill ryms frågor om vad undervisningen ska innehålla, bevekelsegrunder till detta val och frågor om hur undervisningen ska anpassas för att komma så nära målet som möjligt i en given kontext (Berglund 2010, s. 50).

Artikeln inleds med en historisk bakgrund till forskningsfältets framväxt och till den uppdelning som historiskt gjorts mellan religionspedagogik och religionsdidaktik. Att man använder ett visst begrepp är ingen garanti för att man talar om samma sak och i en svensk kontext har det visat sig att man trots användningen av olika begrepp ibland ändå talat om samma sak.

Härefter presenteras ett antal studier från de senaste 20 åren inom fältet i en nordisk men framförallt svensk kontext. Inspirerad av Christina Osbeck är utgångspunkten i artikeln att religionspedagogiska studier behandlat något olika religionspedagogiska problem i termer av: innehåll, aktör, syfte och metod - en indelning som därför kommer ange strukturen för denna framställning (Osbeck 2006, s. 99). Indelningen görs i syfte att åskådliggöra ett fält som kan sägas ha en ”praxisorienterad självförståelse” vilket innebär att ”själva lärprocessen, där kunskaper, värderingar och handlingsmönster av religions- och livsförståelsemässig art förvärvas, är i förgrunden” (Osbeck 2006, s.96-

97). Lärprocesserna kan äga rum i institutioner såsom kyrkan eller skolan men också i hemmet eller på andra arenor i samhället.

Studier som fokuserar ”aktörerna” utgörs av studier där t.ex. elever, lärare, präster, församlingspedagoger står i centrum. När ”innehållet” anger rubrik står stoffet i fokus för lärprocessen. Studier som fokuserar ”syftet” undersöker de teologiskt eller filosofiskt motiverade syftet eller det syfte som formulerats i enlighet med styrdokument av olika slag. Studier där ”metoder” står i fokus undersöker de metoder som det finns en uttryckt ambition att använda, som någon använder eller utvärderar. För att kunna presentera en så bred bild som möjligt av forskningsfältet har såväl tidigare genomgångar av forskningsfältet lästs (Osbeck 2006; Gustavsson & Larsson 2007; Larsson & Gustavsson 2004) som sökningar via databaser vid Stockholms universitets bibliotek gjorts. Sökord som använts är: religionspedagogik, religionsdidaktik, religious education.

Artikeln avslutas med några exempel på hur religionspedagogik/didaktisk forskning speglar samtiden. Framställningen gör inte anspråk på att vara heltäckande och utöver de enskilda studier som nämns går det därför också att finna andra.

En historisk bakgrund

Religionspedagogik har i de nordiska länderna av tradition varit knuten till teologiska och inte pedagogiska institutioner (Skeie, 2009b, s. 8). Det var ett förväntat fokus på innehåll och form i relation till resultat som gjorde kopplingen till de teologiska institutionerna naturlig. Innehållet förväntades vara bibelkunskap, formen en förmedlande undervisning ledd av en präst och det förväntade resultatet att människor skulle kunna relatera sina egna liv till kristen tro. Professorn i religionspedagogik i Helsingfors Antti Räsänen menar att religionspedagogiska frågeställningar behandlades under rubriken ”kateketik” redan på 1800-talet och därför långt innan religionspedagogik som ämnet existerade (Räsänen, 2017). Påståendet signalerar samtidigt de konfessionella konnotationer som religionspedagogik länge haft och kan uppfattas ha.

I Sverige har ämnet sedan 1970-talet vid de teologiska institutionerna brottats med vad som beskrivits vara ett ”identitetsproblem” (Hartman, 2007 s. 22). Religionspedagogik har haft svårigheter att etablera sig som forskningsämne och det har, av olika orsaker, funnits svårigheter att rekrytera nya studentgrupper. En orsak till svårigheten att rekrytera teologstuderande kan i Sverige idag ses som en konsekvens av att blivande präster inte längre förväntas läsa ämnet som en del av sin grundutbildning. I Lund finns ämnet inte längre representerat vid den teologiska institutionen och i Uppsala ger man idag kurser i religionsdidaktik i stället för religionspedagogik, vilket kan uppfattas svara bättre mot den förväntan som finns från den stora gruppen blivande lärare i religionskunskap. Vid Enskilda högskolan i Stockholm (EHS) där jag själv varit verksam mellan 2005 och 2017 har man under flera år satsat på att bygga upp ämnet och där utgör det ett obligatoriskt ämne för såväl blivande präster som pastorer, trots att en sådan formell förväntan alltså inte finns från Svenska kyrkan.

Idag är den kristet konfessionella prägel av ämnet mindre uttalad. Den finländske professorn i praktisk teologi Kalevi Tamminen ersatte på 1960-talet benämningen kateketik med termen Religionspedagogik (Räsänen, 2017). Att den finländske professorn i religionspedagogik Kirsi Tirri i likhet med även Antti Räsänen i flera fall valt att lämna begreppet ”religion” till förmån för ”spiritualitet” kan möjligen ses som ytterligare ett försök att öppna för ett mindre kristet konfessionellt anslag (Tirri, 2004; se även Ubani, 2018).

I Norge kan man i ett historiskt perspektiv se två olika skolbildningar. Den ena etablerades på 1960-talet av Ivar Asheim som förespråkade en teologisk grund för det religionspedagogiska ämnet. Den andra och alternativa skolbildningen etablerades av O.G. Winsnes på 1980-talet då han istället förespråkade en religionspedagogik med en tydligare förankring i pedagogiken (Skeie, 2007 s. 235). Idag talar allt fler i Norge om en religionsvetenskapligt förankrad religionsdidaktik (Andreassen, 2016) och de som argumenterar för ämnets teologiska grund är färre.

I Danmark har forskningsfältet framförallt knutits till lärarhögskolan och fram till mitten av 1990-talet innehades professuren av K.E. Bugge (1999). Professor Mette Buchardt menar att ämnet i Danmark erbjuder färre publikationer än i andra länder, men hon har under senare år på flera sätt själv bidragit med en reflektion kring ämnesförståelsen i ett danskt sammanhang (2007, 2006).

Frågan huruvida det religionspedagogiska ämnet bör tillhöra de pedagogiska, teologiska eller religionsvetenskapliga institutionerna pågår alltjämt och när man i Sverige allt oftare väljer benämningen religionsdidaktik så aktualiseras frågan på nytt. En orsak till valet att tala i termer av religionsdidaktik kan vara pragmatisk och som en följd av det intresse för didaktik som växte fram i samband med lärarutbildningens reformering i Sverige på 1980-talet (Osbeck 2006, s. 94f). Begreppet didaktik uppfattades tydligare än pedagogik kunna ”peka ut och ge namn åt en hel rad innehållsliga undervisningsproblem inom skola och lärarutbildning” (Arfwedsson, 1988, s. 4). Valet att tala i termer av religionsdidaktik kan också ses som en konsekvens av den starka betoning på ämnesdidaktik som gjordes av den socialdemokratiska regeringen vid beslutet om lärarutbildningsreformen år 2000 och inom vars ram religionsdidaktik kan ses som en inriktning (Schüllerqvist, 2009, s. 13). Religionsdidaktik kan därtill och i andra sammanhang uppfattas vara ett medvetet val i en önskan att tydligt markera forskningsfältets icke-konfessionella prägel (Berglund, 2010, s. 50).

Religionspedagogisk forskning

Att jag disputerade i pedagogik med en ”religionspedagogisk avhandling” kan i sig ses som ett exempel på den tendens som professor emeritus i pedagogik Sven Hartman tyckte sig se i början av 2000-talet. Hartman menade nämligen att ”flertalet avhandlingar med religionspedagogisk inriktning i [Sverige] har lagts fram inom pedagogikämnet” (Hartman 2007, s. 22). Orsaken till detta var, menade Hartman, ett strukturellt problem genom det faktum att examensrättigheterna inte fanns i religionspedagogik.

Att avhandlingar kan definieras som ”religionspedagogiska” kan i Hartmans exempel uppfattas vara en följd av att ”religionspedagogiska problem” stått i fokus för doktorandernas intresse. Idag kan utrymmet för ”religionspedagogiska problem” i Sverige framförallt knytas till utbildningsvetenskapliga, pedagogiska och religionsvetenskapliga institutioner, snarare än till teologiska institutioner. Eftersom det framför allt verkar vara de *religionspedagogiska frågorna* som styr avhandlingar i religionspedagogik, är det inte självklart att forskarna själva skulle säga sig representera ämnet religionspedagogik, vilket självklart har att göra med hur forskningsfältet i sig definieras.

Låter man de religionspedagogiska problemen definiera forskningsfältet och bortser från ämnesbeteckning som institutionstillhörighet, då breddas forskningsfältet i en både svensk och nordisk kontext. Utifrån ett sådant perspektiv och i enlighet med artikelns andra syfte, vill jag i det följande lyfta fram några exempel på studier i fältet. Med utgångspunkt i den tidigare presenterade strukturen menar jag att religionspedagogiska studier behandlat olika religionspedagogiska problem i termer av: aktör, innehåll, syfte och metod (Osbeck 2006, s. 99). Den sociala praktiken i fokus för de olika exemplen har i några fall varit skolan, i andra religiösa miljöer, samhället eller familjen. I några fall har intentionella lärprocesser stått i förgrunden och i andra icke-intentionella lärprocesser.

I ett svenskt och europeiskt sammanhang anges 1960-talet som den tidpunkt när den religionspedagogiska forskningen tog fart även om exemplen på forskning i konfessionella miljöer alltjämt är långt färre än de som gjorts i den institutionella skolans miljö (Osbeck 2006, s. 102; Larsson 2004, s. 304). Framställningen gör, vilket redan påpekats, inte anspråk på att vara heltäckande, utan syftar endast till att ge en översiktlig bild av forskningsfältet. Några av studierna ger exempel på mer än ett av de fyra teman och placeringen är undertecknad ansvarig för.

Fokus: aktör

Studier som fokuserar ”aktörerna” utgörs av studier där t.ex. elever, lärare, präster, församlingspedagoger står i centrum. En aktör som allt oftare ställts i centrum i olika studier är barnet. Den plats Sven Hartman redan på 1970-talet gav barnets egna tankar var vid den tidpunkten inte självklar bland forskare som fram till dess framförallt fokuserat mer på *hur* barn tänker snarare än på *vad* de tänker (Hartman, 1986, s.15). Hartman har därefter tillsammans med andra forskare presenterat ett flertal studier där barn fått utrymme att i bild, egna texter och intervjuer uttrycka sina tankar om livet (Hartman & Torstensson-Ed, 2007; Hartman, 1986; Hartman, S. & Pettersson, S. 1980; Hartman, Pettersson, S. & Westling, G. 1973). I Hartmans efterföljd har ett flertal forskare i en svensk och nordisk kontext gett plats för yngre människors egna bilder av och möten med livet och olika tolkningsramar. Som exempel har Erling Birkedal intervjuat tonåringar om deras erfarenheter av hur den egen gudstron påverkas i mötet med undervisning i ett kyrkligt sammanhang (Birkedal, 2001). Signhild Risenfors har intervjuat gymnasieungdomar om hur de tolkar sina liv och hur deras livstolkande står i relation till skolans värdegrund (Risenfors, 2011) Det går

därtill att finna andra exempel på studier med barn och unga i skolans kontext (von der Lippe 2011; Gunnarsson, 2008; Osbeck, 2006; Lied 2004; von Brömssen, 2003; Dahlin, 1998) och med unga vuxna och vuxna som lämnat grundskolan (Gustavsson, 2016a, 2013).

Siesel Lieds studie (2004) är ett av flera exempel på studier som tar sin utgångspunkt i den pluralitet som unga människor idag möter i skolan, via nätet och i samhället i stort. Lied ställer i det sammanhanget bland annat frågan hur unga människor använder berättelser från olika religiösa traditioner för att skapa sin egen identitet. Frågan hur religion och diversitet uppfattas i vår samtid har varit fokus i också andra av de nämnda studierna.

Carina Holmqvist Lidh undersöker i en studie hur elever som positionerar sig inom en religiös tradition, talar om skolans religionskunskapsundervisning (Holmqvist Lidh, 2016). Studier av detta slag kan bidra till en ökad förståelse för hur man i skolan och inom ramen för religionskunskapsämnet kan överbrygga diskrepansen mellan vi och de Andra.

Under senare år går det att finna exempel på studier där läraren eller den vuxne är aktör. Ett exempel ger Marie Von der Lippe (2019) som i en studie fokuserar hur lärare uppfattar att det är att undervisa om kontroversiella frågor inom religionskunskapsämnet. Ytterligare ett exempel ger Jenny Berglund (2009) som i en studie av tre muslimska skolor i Sverige intervjuat lärare för att fördjupa förståelsen för hur undervisning i islam utformas som ett ”extra” skolämne under de samtidigt juridiska restriktioner som det svenska skolsystemet ger. I en studie av Elisabeth Haakedal (2004) står grundskollärare och frågor kring deras upplevda handlingsutrymme i religionskunskapsklassrummet i fokus.

De nämnda studierna ger exempel på att man inom ramen för religionspedagogik kan bedriva forskning där livsfrågor och meningsskapande hos enskilda grupper och/eller individer står i centrum. Det kan till exempel handla om den enskilda människans förståelse av sitt liv och det villkor som det sociala och kulturella sammanhanget utgör för hennes meningsskapande.

Fokus: innehåll

När ”innehållet” anger rubrik står stoffet i fokus för lärprocessen. Exempel på studier där ”innehållet” fokuseras är studier av ett förväntat innehåll i religionskunskapsämnet i skolan (Härenstam, 2000), i universitetsämnet (Larsson, 1992) eller i religiösa miljöer (Selander, 1982). Men det finns också studier som synliggör religionskunskapsämnets förändring från att tidigare haft ett tydligt konfessionellt anslag till en idag tydligare flerreligiös bredd. Ingrid Emanuelsson (1990) har till exempel undersökt den obligatoriska skolans urval av psalmer och religiösa sånger mellan åren 1889 och 1980.

Studier av livsfrågornas betydelse som ett innehåll i undervisningen utgör här också ett exempel som samtidigt gränsar till ett intresse för aktörerna i sig, och/eller för betydelsen av att använda livsfrågorna som metod i mötet med religiösa uttryck. Flera studier har kunnat ge exempel på möjligheten att låta ”innehållet” styras av elevernas egna frågor i religionskunskapsklassrummet (Eriksson, 1999; Hartman & Torstensson-

Ed, 2007; Hartman, 1986; Lindskog, 1969). Livsfrågornas betydelse i också religiösa miljöer har kunnat ses i studier av t.ex. konfirmandverksamheten i Svenska kyrkan (Almén, 2000b).

Avseende ”innehåll” har också studier särskilt undersökt hur kontexten påverkar det förväntade innehållet och i det sammanhanget inte minst hur tydligare flerreligiösa och mångkulturella praktiker idag förändrar förutsättningarna för lärande (Berglund, 2019, 2018b; Leganger-Krogstad, H. 2003; Afdal m.fl 1997).

Studier kring betydelsen av de begrepp som används för att benämna innehållet i undervisningen kan också nämnas i detta sammanhang. Här går det i ett svenskt och europeiskt perspektiv att se en diskussion kring de begrepp som kan komplettera begreppet ”religion” i en önskan att fånga alla människors meningsskapande. I Sverige har diskussionen pågått sedan 1960-talet och ett begrepp som i det sammanhanget fått stort utrymme, och därtill vunnit stort inflytande över också myndighetstexter och den vardagliga begreppsanvändningen, är begreppet livsåskådning (Bråkenhielm, 2001; Jeffner, 1973). Som en konsekvens av studier som visat att unga människor idag inte självklart beskriver sig tillhöra en religiös tradition eller annan livsåskådningstradition, har begreppet livsåskådning under senare år också utmanats. Exempel på det senare ger Gunnar Gunnarsson som utifrån sin studie av elever på Island valt att tala i termer av ”livstolkning” (2008), Christina Osbeck (2006) som använder begreppet ”livsförståelse” samt undertecknad som valt att tala om *existentiella-* och *delade konfigurationer* för att benämna människors förståelse av sina liv och hur denna tar gestalt (Gustavsson, 2018a, 2013). Forskning som aktualiserar begreppsanvändning finner fler exempel och engagerar alltjämt forskare i såväl Sverige som Norden (Bråten, 2018; Lindfelt, 2003, 2013; Kurtén, 1997) och Europa (van der Zande, 2018; Miedema, 2014; van der Kooij, et al. 2013).

En fråga som flera av studierna aktualiserar är hur religionskunskapsämnet idag kan möjliggöra för en undervisning som tar sin utgångspunkt i alla människors meningsskapande och en förståelse för betydelsen av människors tillhörighet till olika sociala- och kulturella kontexter (Gustavsson 2018b, 2016b).

Fokus: syfte

Under denna rubrik finner man studier som granskat och/eller argumenterat för undervisningens syfte och uppgift utifrån en teologisk eller filosofisk utgångspunkt samt studier av styrdokument av olika slag. Några studier kan under denna rubrik beskrivas vara mer utredande än argumenterande medan andra är mer föreskrivande än praktisknära (Osbeck, 2006, s.121).

Religionspedagogen Rune Larsson redovisar en studie där teori och praktik kring kyrkans undervisning utifrån frågorna: *vad*, *hur* och *varför* kyrkan bedriver undervisning, stått i fokus (1995). Larsson presenterar därtill en studie av utvecklingslinjer beträffande undervisning i Svenska kyrkan under 1900-talet (2000) samt en studie av hur ett antal kyrkor, däribland Svenska kyrkan, ser på sitt undervisningsuppdrag (2007). Religionspsykologen Björn Wiedel har också bidragit med ett antal texter som rör frågor om syftet med den kristna kyrkans undervisning (1999, 1994). Ytterligare

exempel i det sammanhanget är studier som särskilt rör frågor om syftet med kyrkans dop- och konfirmandundervisning (Eek, 2011; Brattgård, 1970; Wadensjö, 1980).

Det finns också exempel på studier som studerar hur den tidigare majoritetskyrkan i Sverige, Svenska kyrkan, hanterar förändrade villkor i termer av en idag förändrad religiös socialisation (Gustavsson, 2019; Wirén, 2017). På samma sätt som det mångkulturella samhället påverkat fokus i forskning på skolan har det också påverkat studier av religiösa miljöer.

Studier som undersökt hur lärare i religionskunskap själva uppfattar ämnets syfte och uppgift finner också sin plats under den här aktuella rubriken (Törnvall, 1988; Emanuelsson, 1982). Andra aktuella studier kan också behandla tydligare teoretiska analyser av styrdokument och/eller filosofiska utgångspunkter (Skeie, 2002, 2001, 1998).

Anders Sjöborg (2013) problematiserar i en studie att gymnasieskolans undervisning i religionskunskap inte tycks nå upp till de mål som staten satt upp för ämnet i de styrdokument som finns. Sjöborg jämför i studien formuleringar i styrdokumenten med resultat från en elevundersökning i Sverige avseende gymnasieelevernas attityder till religionskunskap och till religiös och kulturell mångfald.

Fokus: metod

Studier där ”metoder” står i fokus undersöker de metoder som det finns en uttryckt ambition att använda, som någon använder eller utvärderar. I flera studier inom forskningsfältet har också ett syfte varit att utveckla metoder och sätt att arbeta i klassrummet och/eller i religiösa miljöer. Som exempel har möjligheten att sätta ”livsfrågor” i centrum för undervisning om/av/i religion undersökts (Ristiniemi et.al. 2018; Gunnarsson et.al 2009; Hartman & Torstenson-Ed 2007). Andra studier har framförallt studerat den metod som redan används i ett givet sammanhang. Exempel på det senare går i ett kyrkligt sammanhang framförallt att se i relation till kyrkans konfirmandarbete (Porath Sjöo, 2008; Wallinder, 1990) men det finns även exempel på mer övergripande studier av arbetet med undervisning i församlingen som helhet (Larsson, 2005).

Inom religionspedagogisk forskning har metoder som används i religionsundervisning i skolan och undervisning för blivande lärare i religionskunskap också stått i fokus och flera exempel finns i både en svensk (Halvarsson Britton, 2019; Berglund, 2018; Almén 2000a, Selander 2000, 1982) och en nordisk (Fuglseth, 2014; Buchardt, 2008; Afdal et. al 1997) kontext. I den här typen av studier har syftet exempelvis varit att undersöka och jämföra vilka identiteter, ämneskonceptioner och vilket kunskapsinnehåll som möjliggörs bland elever och lärare genom sättet att arbeta.

Sören Dalevi har tillsammans med Christina Osbeck följt ett arbete för att omsätta den tyska kyrkopedagogiska metoden till svenska förhållanden (Dalevi & Osbeck, 2012). I studien får man ta del av hur både lärare och elever upplevde metoden. Den ”studiebesöksmetodik” som studien kan sägas ge exempel på utgör också fokus i två studier av Thérèse Halvarsson Britton (2019; 2014).

Religionspedagogisk forskning - en spegling av sin tid

De presenterade exemplen på fokus inom det religionspedagogiska forskningsfältet synliggör en stor bredd. Historiska översikter visar hur ”religionspedagogiska problem”, religionspedagogisk forskning och teoribildning speglar förändringar i samhälle och kulturliv (Gustavsson & Larsson, 2007 s. 5). Ett exempel på detta är de samhällsfördringar som under 1960-talet inspirerade Paul Freires befrielsesteologi och pedagogik. På senare år har den amerikanska religionspedagogen Thomas Groome låtit sig inspireras av nyss nämnda tradition och genom Rune Larssons översättningar också påverkat den religionspedagogiska reflektionen i Sverige (Groome, 2011; Larsson, 2005).

Ytterligare ett exempel är samhällsengagemanget och arbetet för en humanare värld som sedan 1980-talet påverkat forskningen kring religionsundervisning i både skolan och i religiösa samfund. Den tidigare gästprofessorn vid Stockholms universitet Robert Jackson har i ljuset av denna samhällstrend arbetat för *an Interpretive Approach* inom religionspedagogisk forskning och praktik med utgångspunkt i begreppet ”citizenship” (Jackson, 1997).

Att vi lever i ett heterogent och mångkulturellt samhälle, ett samhälle med en mångfald av etniska, språkliga, kulturella och religiösa uttrycksformer har på ett självklart sätt påverkat forskningsfältet. Den holländske professorn i utbildningsvetenskap och religionspedagogik Siebren Miedema menade redan för 10 år sedan ”att vi i den nya situationen behöver göra upp med tidigare föreställningar om att kunna förmedla färdiga svar till nya generationer utan att för den skull hamna i religiös relativism. I den nya pluraliteten måste vi istället utveckla en förmåga och beredskap att leva i öppenhet för ’den andre’, i pluralitet och olikhet” (Gustavsson & Larsson, 2007 s. 7; se Miedema, 2004 s.44f). I Miedemas fall har detta inneburit en önskan om att i skolans undervisning flytta fokus från religion till ”worldviews”, en önskan som tidigare exempel visat fortsattdiskuteras i Miedemas hemland såväl som i andra delar av vår värld (van der Zande, 2018; van der Kojij, 2016; Gustavsson, 2018a, 2016b; Valk, 2007).

Frågor om utmaningar och möjligheter förhållande till pluralitet och mångfald utgör idag, mer än 10 år efter Miedemas text, en självklar utgångspunkt för religionspedagogisk forskning (Schreiner, 2018; Skeie, 2017, 2009a; Knauth et al. 2009; Larsson & Gustavsson, 2004). Sedan början av 2000-talet har betydelsen av religiös pluralism kommit allt högre upp på agendan inte minst i Norden (Skeie, 2009b, s. 7). Den här förändringen speglar globaliseringen och den faktiska migrationen men också människors möjlighet att idag enklare kommunicera idéer och frågor över hela världen.

Betydelsen av kontext och kontextualitet har samtidigt kommit att ange centrala teman inom forskningsfältet (Gustavsson & Larsson, 2007 s. 9) som flera forskare har arbetat med och utifrån (Ubani m.fl. 2019; Skeie et al. 2013; Heimbrock, 2004). Ytterligare exempel på en konstextuell religionspedagogik är den forskning som bedrivits inom ENRECA¹ samt inom REDCo². Samtida religionspedagogisk/didaktisk

1 The European Network for Religious Education through Contextual Approaches.

2 Religion in Education: A contribution to Dialogue or a factor of Conflict in transforming societies of European countries.

forskning ger med andra ord och på ett självklart sätt exempel på en lyhördhet för vår tid och dess utmaningar och möjligheter.

Religionspedagogik i vår tid

Syftet med följande artikel har varit tvådelad. För det första avser artikeln att presentera religionspedagogik som forskningsfält, genom att lyfta fram studier från de senaste 20 åren, i en nordisk men framförallt svensk kontext. För det andra avser artikeln att genom de olika exemplen argumentera för en bred ämnesförståelse som ger utrymme för en reflektion kring lärande och undervisning om/av/i/ religiösa fenomen, frågeställningar och andra uttryck för meningsskapande samt villkoren för detsamma i såväl religiösa som icke-konfessionella sammanhang.

En fråga som kan ställas är om religionspedagogik i ljuset av de forskningsexempel som lyfts fram, kan betraktas som ett teologiskt eller ett ämnesdidaktiskt ämne? Sven Hartman ställde 2007 en liknande fråga då han undrade om ämnet är ”teologiskt, religionsvetenskapligt, didaktiskt, pedagogikhistoriskt, beteendevetenskapligt eller samhällsvetenskapligt” eller om det är ”allt detta på en gång” (Hartman 2007, s. 22).

Svaret på frågan är förmodligen inte ett antingen eller utan ”allt detta på en gång”. Religionspedagogik är ett forskningsfält som avgränsas genom intresset för hur vi kan förstå lärande om/av/i religion och annat slags meningsskapande och hur vi kan förstå lärande i religiösa miljöer. Ämnet finner sina rötter inom såväl pedagogik som religionsvetenskap och teologi och hämtar därför också självklart teoretiska perspektiv från dessa olika traditioner. Religionspedagogik kan som akademiskt ämne inbegripa det sammanhang eller de arenor som skolan, samhället, familjen och medier utgör, och ämnet behöver inte stå i en förväntad relation till en transcendens. Den religionspedagogiska disciplinen rymmer därför såväl teologiska som religionsvetenskapliga, humanistiska och samhällsvetenskapliga perspektiv.

Jag menar att religionspedagogisk forskning bidrar till en fördjupad reflektion kring de utmaningar och möjligheter som går att se i relation till lärande i religiösa miljöer och i relation till religiösa, existentiellt meningsbärande frågeställningar. Ämnet bidrar inte minst till en fördjupad förståelse för det meningsskapande som alla människor delar och det är därför ett ämne som har stor relevans och ett självklart berättigande i vår tid och i en globaliserad värld.

Referenser

- Afdal, G, Haakedal, E. & Leganger-Krokstad, H. 1997. *Tro, livstolkning og tradisjon: innføring i kontekstuell religionsdidaktikk*. Oslo: Tano aschehoug.
- Almén, E. 2000a. *Livstolkning och värdegrund: att undervisa om religion, livsfrågor och etik*. Linköping: Linköpings universitet.
- Almén, E., 2000b. ”Frestelser och vägmärken för undervisning om kristen tro”. I: E. Almén, R. Furenhed, S.G. Hartman & B. Skogar (red) *Livstolkning och värdegrund. Att undervisa om religion, livsfrågor och etik*. Skapande Vetande Nr 37. Linköping: Linköpings universitet, s.176-191.
- Andreassen, B-O. 2016. *Religionsdidaktikk: en innføring* (2. utg. ed.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Arfwedsson, G. 1988. *Några huvudtankar i Tysk didaktik*. Häftet för didaktiska studier 7. Stockholm: Högskola för lärarutbildning i Stockholm.
- Berglund, J. 2009. *Teaching Islam: Islamic religious education at three Muslim schools in Sweden*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Berglund, J. 2010. ”Religionsdidaktik”. I J. Svensson & S. Arvidsson (red.) *Människor och makter 2.0*. En introduktion till religionsvetenskap. Högskolan i Halmstad.
- Berglund, J. 2018a. Islamundervisning i det oförutsägbara klassrummet. I: *Interkulturell religionsdidaktik: Utmaningar och möjligheter*. (red.) O. Franck & P. Thalén. *Interkulturell religionsdidaktik*. Studentlitteratur.
- Berglund, J. 2019. State-Funded Faith-Based Schooling for Muslims in the North. *Religion & Education* Volume 46, 2019 - Issue 2: Special Section: Faith-based Schools and Religious Diversity.

Religionspedagogik – ett forskningsfält i tiden

- Birkedal, E. 2001. *Noen ganger tror jeg på Gud, men-?: en undersøkelse av gudstro og erfaring med religiøs praksis i tidlig ungdomsalder*. Trondheim: Tapir.
- Brattgård, K-E. 1970. *Kyrkans dopundervisning*. Stockholm: Verbum.
- Bråkenhielm, C.R. 2001. Livsåskådningsforskning - vad är det? In: C.R. Bråkenhielm (ed.) *Världsbild och mening. En empirisk studie av livsåskådnningar i dagens Sverige*. Nora: Nya Doxa.
- Bråten, O. 2018. *World Views in Norwegian RE. I: Challenging Life. Existential Questions as a Resource for Education*. Waxmann Verlag s. 157-176.
- Brömssen, von K., 2003. *Tolkningar, förhandlingar och tystnader: elevers tal om religion i det mångkulturella och postkoloniala rummet*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Buchardt, M. (ed) 2006. *Religionsdidaktik*. Köpenhamn: Gyldendal.
- Buchardt, M. 2007. Religious Education in the School: Approaches in School Practice and Research in Denmark. I: R. Larsson & C. Gustavsson (eds.) *Towards a European Perspective on Religious Education*. Skellefteå: Artos.
- Buchardt, M. 2008. *Identitetspolitik i klassrummet: 'religion' og 'kultur' som viden og social klassifikation : studier i et praktiseret skolefag*. Köpenhamn: köpenhamns universitet.
- Bugge, K.E. 1999. *Spor i sne*. Köpenhamn: Danmarks lærerhøgskola.
- Dahlin, B. 1998. *Om undran inför livet: barn och livsfrågor i ett mångkulturellt samhälle*. Lund: Studentlitteratur.
- Dalevi, S. & Osbeck, C. 2012. *Kyrkopedagogik i Munkfors: En utvärdering av ett samarbetsprojekt skola-kyrka*. Karlstad: Karlstad universitet.
- Eek, J. 2011. *Stanna i vattnet. Kateketikens syfte och sammanhang*. Stockholm: Verbum.
- Emanuelsson, I. 1982. *Religionsämets identitet: en empirisk studie kring lägstadielärares upplevelse av ämnet VT 1979*. Karlstad: Högskolan i Karlstad.
- Emanuelsson, I. 1990. *Livstolkning i den obligatoriska skolans urval av psalmer och religiösa sånger 1889-1980*. Uppsala: Acta universitatis upsaliensis.
- Eriksson, K. 1999. *På spaning efter livets mening: om livsfrågor och livsåskådning hos äldre grundskolelever i en undervisningsmiljö som befrämjar kunskapskapande*. Malmö: Lärarhögskolan i Malmö.
- Fuglseth, K. (Ed.) 2014. *RLE i klemme: ein studie av det erfarte RLE-faget*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Groome, T. 2011. *Will there be faith? A new vision for educating and growing disciples*. New York: HarperOne.
- Gunnarsson, G. 2008. *'I Don't Believe the Meaning of Life is All That Profound' A study of Icelandic teenagers' life interpretation and values*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Gunnarsson, G., Grönlén Zetterqvist, K. & Hartman, S. 2009. *Livet tillfråga: teoretiska förutsättningar för en livsfrågororienterad religionsundervisning*. Stockholm: Lärarhögskolan.
- Gustavsson, C. 2013. *Existentiella konfigurationer. Om hur förståelsen av livet tar gestalt i ett socialt sammanhang*. Stockholm: Stockholms universitet, US-AB. Diss.
- Gustavsson, C. 2016a. *Delaktighetens kris. Gudstjänstens pedagogiska utmaning*. Skellefteå: Artos.
- Gustavsson, C. 2016b. "Begreppet livsåskådning i en historisk och nutida belysning". I: O. Franck, C. Osbeck & K. von Brömssen (red.) *Religioner, livsåskådning och etik. För lärare årskurs 4-6*. Malmö: Gleerups, s.29-39, 2016.
- Gustavsson, C., 2018a. 'Existential configurations: A way to conceptualise people's meaning-making', In: *British Journal of Religious Education* (Open access 20181213).
- Gustavsson, C. 2018b. "Språkliga redskap för en gränsöverskridande interkulturell religionsundervisning". I: Franck & Thalén (red.) *Interkulturell religionsdidaktik. Utmaningar och möjligheter*. Lund: Studentlitteratur, s.235-252.
- Gustavsson, C. 2019. *En process på riktigt. Lärande och undervisning i Västerås pastorat 2018. Redovisning av ett forskningsprojekt*. Västerås: Västerås pastorat.
- Gustavsson, C. & Larsson, R. 2007. Aktuella trender inom religionspedagogisk forskning och praktik, I: *Tro & Liv Temanummer om Religionspedagogik* 2007 nr 1, 4-12.
- Haakedal, E. 2004. *"Det er jo vanlig praksis hos de fleste her": religionslærerrolle, livstolkning og skolekulturell ritualisering: en religionspedagogisk studie av grunnskolelærers handlingsrom på 1990-talet*. Oslo: Unipub.
- Halvarson Britton, T. 2014. *Studiebesök i religionskunskapsundervisningen. Elevers tal om islam före, under och efter ett moskébesök*. Karlstad: Karlstad universitet.
- Halvarson Britton, T. 2019. *Att möta det levda: möjligheter och hinder för förståelse av levd religion i en studiebesöksorienterad religionskunskapsundervisning*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Hartman, S. 1986. *Barns tankar om livet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hartman, S. 2007. En hemlös disciplin. I *Tro & Liv Temanummer om Religionspedagogik* 2007 nr 1, 21-23.
- Hartman, S. & Pettersson, S. 1980. *Livsfrågor & livsåskådning hos barn*. Stockholm: Institutionen för pedagogik, Högskolan för lärarutbildning.
- Hartman, S., Pettersson, S. & Westling, G. 1973. *Vad funderar barn på? Ett försök att inventera mellanstadieelevers tankar och frågor inför tillvaron och omvärlden*. Stockholm: Utbildningsförlaget.
- Hartman, S. & Torstenson-Ed, T. 2007. *Barns tankar om livet*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Heimbrock, H-G. 2004. *Livsfrågor – Religion – Livsvärld. Bidrag till en kontextuell religionsdidaktik ur ett tyskt perspektiv*. Malmö: RPI.
- Holmqvist Lidh, C. 2016. *Representera och bli representerad: Elever med religiös positionering talar om skolans religionskunskapsundervisning*. **Karlstad**, Karlstad Universitet.
- Härenstam, K. 2000. *Kan du höra vindhåsten? Religionsdidaktik – om konsten att välja kunskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Jackson, R. 1997. *Religious Education an Interpretive Approach*. London: Hodder & Stoughton.
- Jeffner, S. 1973. *Livsåskådningsforskning*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Knauth, T. Jøzsa, D-P., Bertram-Troost, G. Ingrave, J. (eds) 2009. *Encountering Religious Pluralism in School and Society. A Qualitative Study of Teenage Perspectives in Europe*. Hamburg: Waxmann.
- Kurtén, T. 1997. *Bakom livshållningen: studier i moderna livsåskådnningar och deras begreppsliga förutsättningar*. Åbo: Åbo Akademi.
- Larsson, R. 1992. *Introduktion till Religionspedagogiken*. Lund: Teologiska institutionen, Religio 17.
- Larsson, R., 1995. "Kristen undervisning", i Olivestam et al (red) *Livsnära. Teori och praktik kring kyrkans Bibelundervisning. Ett forskningsprojekt i kyrkodidaktik*. Umeå, 28-37.
- Larsson, R. 2000. Från kateketik till församlingspedagogik. Utvecklingslinjer i Svenska kyrkans undervisning under 1900-talet. I: *Kyrka-universitet-skola. Teologi och pedagogik i funktion. Festskrift till Sven-Åke Selander*. Lund: Lunds universitet, 139-159.
- Larsson, R. 2004. Religious education in Sweden: Research Trends in a Secularised and Post-Christian Plurality. In: R. Larsson & C Gustavsson (eds.) *Towards a European Perspective on Religious Education*. Skellefteå: Artos, 304-316.
- Larsson, R. 2005. *Livets berättelser: introduktion till Thomas H. Groomes religionspedagogik*. Stockholm: Verbum.
- Larsson, R., 2007. "Vill kyrkorna verkligen undervisa om sin tro?", i *Tro & Liv* Nr 1/2007, årgång 66, 29-43.
- Larsson, R. 2009. *Samtal vid brunnar. Introduktion till religionspedagogikens teori och didaktik*. Lund: Arcus förlag.
- Larsson, R. & Gustavsson, C. 2004. Introduction. In: R. Larsson & C Gustavsson (eds.) *Towards a European Perspective on Religious Education*. Skellefteå: Artos.
- Leganger-Krogstad, H. 2003. Dialogue among Young Citizens in a Pluralistic Religious education Classroom. In: R. Jackson (ed.) *International perspectives on Citizenship, Education and Religious Diversity*. London: Routledge, 169-190.
- Lied, S. 2004. *Elever og livstolkingspluralitet i KRL-faget : Mellomtrinnslever i møte med fortellinger fra ulike religioner og livssyn*. Hedmark: Høgskolen i Hedmark.
- Lindfelt, M. 2003. *Att förstå livsåskådningar – en metateoretisk analys av teologisk livsåskådningsforskning med anknytning till Anders Jeffners ansatser*. Uppsala: Uppsala University Library.

- Lindfelt, M. 2013. Om den solitära hjältens hemkomst. En begreppslig kryssning i livsåskådningsforskningens vatten. In: C.R. Bråkenhielm, M. Essunger & K. Westerlund (eds.) *Livet enligt människan. Om livsåskådningsforskning*. Nora: Nya Doxa.
- Lindskog, O. (red) 1969. *Tonårningen och livsfrågorna: elevattityder och undervisningen i livsåskådning och etik på grundskolans högstadium: elevundersökningar och metodiska förslag av en arbetsgrupp inom skolöverstyrelsen*. Stockholm: SÖ-förlag.
- Miedema, S. 2004. Beyond Foundationalism. A Plea for a New Normativity in the Philosophy of Religious Education. In: R. Larsson & C. Gustavsson (eds.) *Towards a European Perspective on Religious Education*. Lund: Lunds universitet.
- Miedema, S. 2014. From religious education to worldview education and beyond. The strength of a transformative pedagogical paradigm. *Journal for the Study of Religion*, p.82-103.
- Osbeck, C. 2006. *Kränkningens livsförståelse. En religionsdidaktisk studie av livsförståelselärande i skolan*. Karlstad: Karlstad Universitet.
- Porath Sjö, E. 2008. *Konfirmandernas bildningsresa: ungdomars berättelser om sitt deltagande i konfirmandundervisningen*. Lund: Lunds universitet.
- Risenfors, S., 2011. *Gymnasieungdomars livstolkande*. Göteborg: Göteborgs Universitet.
- Ristiniemi, J, Skeie, G & Sporre, K. (Eds.) 2018. *Challenging Life. Existential Questions as a Resource for Education*. Münster, New York: Waxmann.
- Räsänen, A. 2017. *Researching Religious Education in Finland*. (Antagen för publikation i en tysk antologi under utgivning).
- Schreiner, P. 2018. *Are you READY? Diversity and Religious Education across Europe – The story of the READY project*. Hamburg: Waxmann.
- Schüllerqvist, B. 2009. "Ämnesdidaktisk lärarforskning – ett angeläget forskningsfält. I: B. Schüllerqvist & C. Osbeck (red) Ämnesdidaktiska insikter och strategier. Karlstad: University press.
- Selander, S-Å. 1982. *Religionsundervisning för hela människan. Analys av samspelet samhälle, människosyn, innehåll och metoder i religionsundervisningen i Sverige*. Lund: Lunds universitet.
- Selander, S-Å. 2000. "Livstolkning - trostolkning - tydning: grundbegrepp i en personlighetsutvecklande religionsdidaktisk modell" I: *Forskning og fundering: religion og religiøsitet i skole, kirke og samfunn. Festskrift til Ole Gunnar*. Lund: Tapir.
- Sjöborg, A. 2013 'Religious education and intercultural understanding: examining the role of religiosity for upper secondary students' attitudes towards RE. *British Journal of Religious Education*. Vol. 35 Issue 1, p.36-54.
- Skeie, G. 1998. *En kulturbestemt religionspedagogikk*. Trondheim: NTNU.
- Skeie, G. 2001. Citizenship, Identity politics and Religious Education. In: H-G. Heimbrock, C.T. Scheilke & P. Schreiner (eds.) *Towards Religious Competence. Diversity as a challenge for education in Europe*. Münster: LIT Verlag.
- Skeie, G. 2002. The Concept of Plurality and its Meaning for Religious Education. *British Journal of Religious Education*, 25 (1), 47-59.
- Skeie, G. 2007. Religion and Education in Norway. In: R. Jackson, S. Miedema, W. Weisse, J-P. Willaime (eds) 2007. *Religion and Education in Europe. Developments, Contexts and Debates*. Münster: Waxmann.
- Skeie, G. 2009a. (red.) *Religious Diversity and Education. Nordic Perspectives*. Münster: Waxmann.
- Skeie, G. 2009b. Introduction. In: G. Skeie (red.) *Religious Diversity and Education. Nordic Perspectives*. Münster: Waxmann.
- Skeie, G. 2017. Mangfoldets utfordringer og muligheter sett gjennom religionsdidaktisk forskning. Et nordisk overblikk. I *Acta Didactica Norge*. Vol. 11, Nr. 3. Art. 4.
- Skeie, G. Everington, J., ter Avest I. & Miedem, S. (eds.) 2013. *Exploring Context in Religious Education Research. Empirical, Methodological and Theoretical Perspectives*. Münster: Waxmann.
- Tirri, K. 2004. Spirituality in Religious Education. In: R. Larsson & C. Gustavsson (eds.) *Towards a European Perspective on Religious Education*. Lund: Lunds universitet.
- Törnvall, A. 1988. *Religionskunskap i skolan. En studie i lärares och elevers attityd till ämnet i religionskunskap i grundskolan*. Skapande Vetande, nr 11. Linköping: Linköpings universitet.
- Ubbani, M. 2018. *New international studies on religions and dialogue in education 2018, Research on Religious and Spiritual Education*. Band 12, Hamburg: Waxmann verlag.
- Ubbani, M., Rissanen, I., Poulter, S. (eds.) 2019. *Contextualising dialogue, secularisation and pluralism. Religion in Finnish public education. Religious Diversity and Education in Europe*. Band 40, 230. Waxmann verlag.
- Wadensjö, B. 1980. *Konfirmationen i kyrkans liv*. Stockholm: Prästmötesavhandling.
- Van der Kooij, J. de Ruyter, D.J., Miedema, S. 2013. "Worldview": The meaning of the concept and the impact on religious education. *Religious education*, p.210-228.
- Van der Kooij, J. 2016. Worldview and Moral Education. On Conceptual Clarity and Consistency in *Ue. Ede*: GVO Drukkers & Vormgevers.
- Van der Zande, E. 2018. *Life Orientation for Professionals*. Almere: Parthenon.
- Wallinder, B. 1990. *Tradition och förnyelse i Svenska kyrkans konfirmandundervisning: läroplansutveckling och pressdebatt 1942-1985*. Stockholm: Verbum.
- Valk, J. 2007. Plural public schooling: Religion, Worldviews and Moral Education. In: *British Journal of Religious Education*, Vol.29. No. 3: 273-285.
- Wiedel, B. 1994. *Trons pedagogik*. Stockholm: Verbum.
- Wiedel, B. 1999. *Personlig livstolkning och religiös tradition: om det personligas plats i religionspedagogiken*. Stockholm: Verbum.
- Wirén, J. 2017. *Utmaningsdriven undervisning Hur kyrkan kan dela tro och liv*. Stockholm: Verbum.
- Von der Lippe, M. 2011. Young people's talk about religion and diversity: a qualitative study of Norwegian students aged 13–15. *British Journal of Religious Education*, p. 127-142.
- Von der Lippe, M. 2019. Teaching controversial issues in RE: the case of ritual circumcision. *British Journal of Religious Education*. (Open access 20190701).